

Доц. др Миомира Костић

**КРИМИНОГЕНИ УТИЦАЈ МАКРО
СОЦИЈАЛНИХ ФАКТОРА НА ДЕЛИКТЕ
НАСИЉА**

UDK 343.973:343.54

Апстракт

У раду су објашњени приступи узрочности у криминологији са становишта деловања макро социјалних фактора, као што су: економске прилике и односи, рат и процеси урбанизације и индустријализације. Уочљива је повезаност економског система и криминалитета, односно условљеност криминалитета деловањем сиромаштва и богатства на насиље у породици, када се сиромаштво и незапосленост чланова породице често јављају као амбијентални чиниоци домаћег насиља. Израз

"делинквентне генерације" користи се за децу која се роде током рата и за коју се сматра да постоји већа вероватноћа да ће починити злочин него други и да ова тенденција траје од периода детињства до млађег одраслог доба. У процесима урбанизације и индустријализације "урбано попуштање" на разним нивоима појединца и заједнице утиче на појаву криминалитета насиља због нереешених социјалних питања, слабљења по родичних веза, отежане адаптације.

Кључне речи: криминалитет насиља, сиромаштво, богатство, рат, индустријализација, урбанизација

Доц. др Миомира Костић¹

КРИМИНОГЕНИ УТИЦАЈ МАКРО СОЦИЈАЛНИХ ФАКТОРА НА ДЕЛИКТЕ НАСИЉА

Криминолошке теорије, груписане око поједињих праваца у криминологији, теже да злочин објасне са разноврсних аспектата, посебно наглашавајући непосредне чиниоце који до њега доводе. При томе су неки теоретичари, попут позитивиста, инсистирали на откривању каузалних веза и односа, док су се други, опет, критички односили уопште према могућности сазнавања узрочности злочина.² У стварном животу појавни облик неког кажњивог понашања и његови узроци представљају нераздвојиву целину. Зато се објашњења криминалитета дају већ у оквиру феноменологије јер ако нешто није испољено као кажњива последица није ни било узроковано. Узрок је објективна, реална промена која нужно доводи до неке друге реалне промене (последице), а која у даљем низу сталног кретања у природи и друштву доводи до следећих промена у узрочно-последичном низу (каузални ланац).³

Злочин и криминалитет се, по једним тумачењима, повезују са дејством једног основног чиниоца (монокаузалистичко дејство), док по дру-

¹ Доцент на Правном факултету у Нишу.

² Ђ. Игњатовић, Криминологија, Београд, НОМОС, 1996., стр. 211.

³ Ж. Хорватић, Елементарна криминологија, Ријека: Либурнија, Загреб: Школска књига, 1981. стр. 99. З. Шепаровић, Криминологија и социјална патологија, Београд, Загреб, 1987., стр. 67.

гим, условљеност долази од равноправног учешћа низа разноврсних фактора (мултифакторско дејство).⁴

Оригинално схватање о узрочности криминалитета заступа Милутиновић, које је у складу са његовим одређењем предмета криминологије. Овај аутор полази од схватања да криминалитет настаје као израз деловања општих услова у друштву, као и под утицајем деловања разних посебних фактора и околности који играју улогу непосредног изазивача криминалног понашања, схваћеног било као појединачне или као масовне појаве. Према Милутиновићу, ти непосредни криминогени фактори нису самоникли, већ се њихова генеза налази у општим условима живота. Аутор ове криминогене факторе дели на социогене и индивидуалне. Према каузалном утицају на криминалитет разликује узроке, услове и поводе.⁵

У новијој домаћој криминолошкој литератури карактеристичан је приступ узрочности у криминологији. Тако, ауторке Константиновић-Вилић и Николић-Ристановић сматрају да узрочност криминалитета првенствено може да се посматра као општа узрочност због тога што је "криминалитет историјски и друштвено условљен и зависи од околности везаних за одређене друштвено-економске системе и односе". Општа и посебна узрочност одређује се као макро поље деловања криминогених фактора, а појединачна узрочност као микро ниво узрочности. Анализа узрочности на макро нивоу обухвата деловање већих система, као што су економски, социјални и културни чиниоци који утичу на појаву криминалитета као масовне друштвене појаве и криминалног понашања као појединачне појаве. Анализа узрочности на микро плану представља тежњу да се утврде фактори узрочности из уже социјалне средине (породица, школа, суседство), тако и фактори везани за личност која се девијантно понаша.⁶ У криминолошкој литератури постоје и други концепти објашњења узрочности криминалитета.⁷

⁴ У криминолошкој литератури постоји спор међу криминолозима да ли се мултифакторски прилаз може означити као теорија или као "усмерење у ком правцу размишљати при судару са проблемом тумачења (појава) у криминологији". Цит. у: Ђ. Игњатовић, loc. cit.

⁵ Видети опиширније: М. Милутиновић, Криминологија, Београд, Савремена администрација, 1988. стр. 321-323.

⁶ Видети опиширније: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић, Криминологија, Ниш, СКЦ, 1998., стр. 285-291.

⁷ Игњатовић истиче да је "протило време великих, свеобухватних и свесобјашњавајућих теорија у хуманистичким наукама, па и у криминологији". Овај аутор сматра да се на овом степену свога развоја кри-

У криминолошкој литератури настанак малолетничке делинквенције се повезује са деловањем социолошких, социокултурних, економских, биолошких, психолошких, психопатолошких, медицинских и правних феномена. Почетак малолетничког криминалитета може се пронаћи много пре него што је то официјелно забележено, раздвојено и анализирано у првим службеним статистикама. Етиологија овог типа криминалитета сагледава се у оквиру етиологије макро и микро узрочности криминалитета уопште. Али, с обзиром да се малолетна популација разликује од пунолетних особа по својим биолошким, психолошким и социјалним обележјима, то се статус малолетних делинквената разликује од положаја пунолетних учнилаца кривичних дела. Према мишљењу Хентига (Hans von Hentig) младост има свој биолошки и социјални аспект, што је издваја од других старосних група. Соматске промене и са њима повезане психичке особине првенствено се испољавају у пубертету. Биолошке промене своје дејство одражавају на социјални статус деце, када, због одбацивања ауторитета родитеља, школе и уопште одраслих особа, често сама породица постаје "легло немира" у коме цветају сукоби и емоционалне напетости.⁸ Према Милутиновићу, на овај тип криминалитета утичу сви они непосредни узроци и услови криминалног понашања, као што су: сиромаштво, богатство, неадекватни образовни и васпитни процеси у школама, неједнакост и друштвени статус родитеља са великим социјалним разликама, осећање неправде која рађа тенденцију "одбацивања друштвеног система", слабе могућности запослења, неадекватно професионално усмеравање и формирање, дрогирање и уживање алкохола, средства масовне комуникације испуњена агресивним садржајима, културна заосталост, утицај заосталих схватања и сл.⁹ Од социјалних фактора дефицијентна и деградирана породица имају највећи утицај на појаву малолетничке

минологија мора да задовољи сазнањем о вишеструкoj функционалnoj повезанosti многobrojnih teorija sa kriminalitetom ili preciznijc, sa pojedinim tipovima kriminaliteta. Sve chinioce kriminalnog ponashanja ovaj autor deli na: spoljne, ambijentalne i unutrašnje ili individualne. (Ђ. Игњатовић, op. cit., str. 215.). Према Шепаровићу, за криминалитет посебно су значајни општи оквири у којима настаје криминогенса ситуација, а то се првенствено односи на паразитске и социјално-наголовонске појаве и структуре. Криминални чин је многодимензионална појава, на коју утиче комплекс најразличијих услова и агенаса. Криминалитет је примарно друштвено условљена појава, мада сидогене или унутрашњи фактори имају своје значење. Шепаровић сматра да је уместо о узроку исправније говорити о стиолопском приступу криминогеним факторима и при томе разликује узроци као криминогене факторе, криминогене ситуације и криминогене побуде истичући односе међузависности и корелације свих фактора. (З. Шепаровић, op. cit., str. 77-80.). Према Хорватићу, узрони кажњивих понашања могу се поделити на сглогене и сидогене криминогене факторе, а свака од тих група на опште и посебне криминогене факторе. (Ж. Хорватић, op. cit., str. 101.).

⁸ Х. Хентиг, Злочин: узроци и услови, Сарајево, Веселин Масленка, 1959., стр. 171-177.

⁹ М. Милутиновић, op. cit., str. 249-250.

делинквенције.¹⁰ Ипак, сматра се да је утицај неких чинилаца специфичан за делинквенцију деце, па се у том смислу разматрају: неуспех у образовању и васпитању, неадекватни институционални утицаји ресоцијализације, утицај улице и малолетничких делинквентних банди.¹¹ Константиновић-Вилић и Николић-Ристановић наводе да се у етиологији малолетничке делинквенције фактор личности сматра такође значајним за јављање девијантног понашања. Овај фактор се доводи у однос са посебним телесним и психичким променама које настају током добаadolесценције. Анатомске, физиолошке, морфолошке и друге промене не ограничавају се само на гениталну сферу, већ пројектирају целокупну личност човека, а најважније промене настају у психолошким особинама личности. До психолошких промена долази нагло, оне избијају изненада и стварају стање које се понекад назива "криза малолетства".¹²

1. Економија, економски систем и развој

У модерном свету данашњице све више долазе до изражaja међусобни утицаји поједињих општих делова друштвених услова који постоје у различитим друштвено-економским формацијама. Посматрајући човечанство као становништво "глобалног светског села", на свим географским пространствима, уочљива је немоћ да се реше нека основна егзистенцијална питања становника, као што су: разоружање, престанак ратова, глад, сиромаштво, експлоатација, болести, расна, национална и верска нетрпељивост и сл.¹³ Отуда је, у криминолошким објашњењима криминалитета као масовне друштвене појаве и криминалног понашања као појединачне појаве, незаobilазно разматрање економских услова као криминогених фактора, а нарочито тумачење односа неједнаке расподеле друштвеног богатства и криминалитета.¹⁴

Материјалне или економске прилике односе се на поседовање имовине, односно извора прихода за обезбеђење егзистенције; затим рад, запосленост, да ли се до средстава за живот долази сопственим радом

¹⁰ С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић, оп. сиt., стр. 186.

¹¹ М. Милутиновић, оп. сиt., стр. 250.

¹² М. Аћимовић, Увод у психологију кривичног поступка, Београд, Савремена администрација, 1980., стр. 75.

¹³ Ж. Хорватић, оп. сиt., стр. 109.

¹⁴ R. Garofalo, Criminology, Montclair, Patterson Smith, 1968., p. 142-143.

или на други начин; на шта се троше материјална средства и какав им се значај придаје у односу на друге друштвене вредности (живот, част, слободу); какав животни стандард та средства омогућавају, коме друштвеним слоју припадају с обзиром на своје економске прилике и како материјалне прилике утичу на друштвено понашање укључујући ту и преступничко.¹⁵

На самом почетку развоја криминологије као науке уочена је повезаност економског система и криминалитета, али је та веза углавном била сагледавана у повезаности економских прилика (сиромаштво и богатство) и криминалитета.

У криминолошкој литератури се поклања велика пажња утицају који сиромаштво има на криминалитет, односно, како припадање низим друштвеним слојевима утиче на појаву делинквентног понашања. Међутим, има схватања по којима сиромаштву уопште не треба придавати веће криминогено дејство, зато што резултати многих истраживања оповргавају тврђење да тешки услови живота непосредно утичу на криминалитет.¹⁶

Сиромаштво се може одредити у односу на идентификацију основног животног стандарда и такво одређење може бити искоришћено у различитим историјским периодима и на различитим местима. Уз помоћ овог одређења, било би прилично једноставно одредити да ли је више људи изнад или испод основног нивоа животног стандарда. Осим ове апсолутне дефиниције, јавио се већи број релативних дефиниција којима се утврђује под којим условима неко може бити сврстан у категорију сиромашних особа. Извесне потребе задовољавају се употребом неких неопходних предмета и спровођењем, опет, неких неопходних активности у сопственом стану, без влаге, са тоалетом и купатилом, конзумирањем једном недељно месног оброка за целу породицу и по три оброка дневно за свако дете понаособ, употребом по два паре обуће за влажно време и топлих непромочивих капута, коришћењем јавног превоза, спавањем у удобној спаваћој соби, употребом апарата беле технике и трошењем довољно новца за посебне прилике као што су празници и рођендани. Истраживачи су утврдили да је особа сиро-

¹⁵ В. Пешић, Криминологија, стр. 174. Цит у: С. Константиновић-Вилић, Жене убице, Ниш, Градина, 1986., стр. 107.

¹⁶ B. Wooton, Social Science and Social Pathology, London, 1959., str. 107-113., цит. у: М. Милутиновић, оп. cit., стр. 331.

машна уколико јој у животу недостају бар три од свих наведених компоненти и да је у Енглеској 1983. скоро једна од седморо особа живела у сиромаштву.¹⁷

Марксистички и неомарксистички криминолози као и радикални криминолози почетком шездесетих година овога века, повезаност економског система и криминалитета истицали су кроз критику капиталистичког начина производње, класних односа, експлоатације, одвајања рада од капитала, отуђења личности и индивидуалистичке психологије. Неки од социјалистички оријентисаних истраживача сматрали су да сиромаштво не проузрокује само имовински криминалитет, већ криминалитет уопштено, укључујући ту злочине против личности. Наиме, генерално посматрано, "у злочинима против личности утицај порочне друштвене организованости је мање уочљив".¹⁸ Ипак, Турати сматра да "суптилан утицај беде, директно или индиректно продире у целокупан криминалитет". Упоредо са бедом јавља се недостатак у образовању који утиче да нарастају "лоши примери, нечасност, погоршање нервозних сила, необуздан утицај основних нагона, немогућност да се поступа одмерено и уз размишљање и стални неуспех у задовољењу основних захтева, дакле, различити елементи чија ферментациона тајна је у томе да произведу злочин".¹⁹

С друге стране, уочено је да недостатак моралног васпитања не одликује искључиво ниже друштвене слојеве, већ се често може пронаћи међу припадницима виших друштвених слојева, који поседују велико материјално богатство. Свакако, без обзира на припадност друштвеном слоју, према мишљењу савремених теоретичара "највећи број људи, у било којој заједници, највероватније би се сложили око тога да је већина понашања, инкриминисана кривичним законодавством, друштвено непожељна".²⁰ Међутим, овакво схватање имало је своју предисторију. Тек у првим јављањима радикалног сагледавања криминалитета уочено је да право, па и кривично право, није прави одраз опште интереса и да се у односу на злочин морају постићи већа сазнања, првен-

---

¹⁷ A. Cochrane, A., *The Problem of Poverty, Social Problems and the Family*, (ed. Rudi Dalos, Eugene McLaughlin), London, Newbury Park, New Delhi, SAGE Publications, 1995., p. 191-192.

¹⁸ F. Turati, "Il delitto e la questione sociale", Milan, 1883., p. 96., cit. u: R. Garofalo, op. cit., p. 153.

¹⁹ Ibid.

²⁰ R. Quinney, (1970) "The Problem of Crime", New York, Dodd, Mead and co. p. 29., cit. u: I. Tzortizis, Radical Criminology A Critique (A Critical analysis of the history and perspectives of radical criminology), ANT. N. SAKKOLAS Publishers, Athens, Komotini, 1991., p. 21.

ствено у смислу економске структуре друштва.²¹ Ипак, према ставу који заступа Гарофало, како у нижим, тако у вишим друштвеним слојевима убиство представља изузетак, а не правило. Мањак васпитања и образовања код сиромашних друштвених слојева има као главну последицу "грубост осећања" ("неучтивост"), што би се означило као нижи ниво сензибилитета према моралној патњи других.

У криминолошкој литератури дејство овог криминогеног фактора чешће се доводи у везу са извршењем неких других кривичних дела, имовинских на пример, мада нека истраживања убиства показују да је међу убицама највећи број оних који потичу из економски сиромашнијих друштвених слојева.²² Извршење ових, или готово свих кривичних дела не може се генерално приписати беди и сиромаштву. Ипак, свуда је уочљива веза између ниског економског и са њим, друштвеног положаја и делинквенције.²³

Материјално-економске прилике значајне су за децу због њихове материјалне зависности и несамосталности у односу на родитеље. Економска несамосталност присиљава дете да остане у заједници са родитељима чак и у случајевима када постоји било који облик и интензитет насиља усмереног према детету. Слаби материјални услови живота у породици могу утицати да деца прекину школовање, да се код њих не развију радне навике већ предрасуде, изопачена схватања и нетрпљивост према окolini.²⁴ С друге стране, деца из породица вишег социо-економског статуса могу коришћењем савремених средстава електронске комуникације бити злоупотребљена гледањем и учествовањем у програмима који представљају вид психичког притиска (деловањем верских секта, приказивањем бруталних сцена насиља, сексуалног насиља и сл.).

²¹ Још 1829. Е. Ливингстон (Edward Livingston) написао је у свом извештају о казненом закону следеће: "Свуда су, осим са неколико изузетака, интерес већине је још од најранијих дана био жртвован моји мањине. Свуда су казнени закони били формулисани тако да подрже ту моћ". Е. Livingston, (1822) "The Complete Works on Criminal Jurisprudence", Montclair, N. Y., Patterson Smith (reprint 1968), p., 45., cit. u ibid. Осамдесет година касније, најславнији амерички адвокат тога доба приметио је: "... лако је уочити како елиминисати нешто што ми зовемо злочин... То би могло да се учини давањем људи могућности да живе уништењем специјалних привилегија". С. Darrow (1979) "Address to the Prisoners in the Cook County Jail" – An Introduction to the Legal Process, Boston: Houghton: Mifflin., cit. u: ibid.

²² С. Константиновић-Вилић, оп. сит., стр. 106.

²³ У својој анализи односа између привредног циклуса и криминала у Енглеској у периоду од 1857-1913. Дороти Свин Томас (Dorothy Swaine Thomas) извршила је значајна испитивања дејстава општих економских услова на криминал. Томас је утврдила да постоји слаба обрнута размера између пораста благостања и пораста криминала. Dorothy Swaine Thomas: Social Aspects of the Business Cycle, Routledge, London, 1925., стр. 138., цит. у: М. Елиот, Злочин у савременом друштву, Сарајево, Веселин Маслеша, 1962., стр. 313.

²⁴ С. Константиновић-Вилић, оп. сит., стр. 107.

Дејство материјално-економских фактора на извршење убиства од стране детета ретко се испољава у најнепосреднијем облику. Мотив користољубља због недостатка материјалних средстава, услед сиромаштва родитеља, незапослености и сл., јавља се код мањег броја убиства.²⁵ Сматра се чак да учесталост кривичних дела против личности у ствари има тенденцију да буде већа у добним временима пре него у лошим. Исто тако, случајеви патрицида, настали као последица злостављања које је дете претрпело, везују се за породице са ниским социо-економским статусом и сиромаштвом родитеља.

Појам сиромаштва често се изједначава са сиромаштвом читаве породице. У истраживањима насиља у продици, сиромаштво и незапосленост чланица породице се веома често јављају као амбијентални чиниоци "домаћег насиља" (*domestic violence*). Незапосленост може више да утиче на вршење кривичних дела против имовине. Међутим, како неки криминолози истичу, на пример, С. Барт (Cyril Burt) на криминал не наводи толико сиромаштво, колико "релативно сиромаштво" које подстиче неодољиве прохтеве.²⁶ Према Монтењу, благостање и немаштина зависе од мишљења сваког појединца, а "богатство и слава и здравље садрже само онолико лепоте и задовољства колико им придаје онај ко их поседује".²⁷ На нивоу званичне државне политike развијених земаља Запада сматра се да злостављање детета треба "чувати унутар породице", односно унутар "опасних" или "неподесних" породица. У тим покушајима, обично се не траже узроци злостављања, већ се пажња јавности усмерава на неуспех државне интервенције. Тиме се избегавају одговори на многа сложенија питања о породичном животу, о начинима како се злостављају деца у сиромашном породичном окружењу, расним и верским разликама и сл.²⁸ У жељи да се опише модел "болесне породице" често се занемарује чињеница да се физичко злостављање деце дешава подједнако у свим областима друштва, али пошто је интервенција државе из многобројних разлога више усмерена на сиромашне породице, оно се чешће доводи у везу са ниским социо-економским статусом учиниоца и жртве.²⁹ Физичко злостављање деце зато се описује као "злочин сиромаштва", док је секуларно злостављање демонстрација "мушки моћи".

²⁵ С. Константиновић-Вилић, оп. сит., стр. 107-108.

²⁶ Cyril Burt, *The Young Delinquent*, University of London, London, 1938., str. 68-69., цит. у: М. Елиот, оп. сит., стр. 314.

²⁷ М. Монтењ, Огледи, Београд, ИП "Рад", 1977. стр. 17.

²⁸ E. Saraga, *The Abuse of Children, Social Problems and the Family*, оп. сит., p. 18.

²⁹ E. Saraga, оп. сит., p. 50.

Међутим, сиромаштво, само по себи, не узрокује злостављање из разлога што се не може изрећи тврђња да су сва деца која одрастају у сиромашним условима обавезно жртве физичког злостављања. Веза између осиромашења породице и малтретирања деце више се огледа у томе што особе које живе у сиромаштву доживљавају "стресна стања на економском, социјалном и психолошком плану што их приморава да се искаљују на сопственој деци поготову када осете да су на граници снаге". Ова врста објашњења одговара општем мишљењу о сопственом доживљеном осећању гнева и беса, када се јавља жеља за физичком агресијом, без обзира да ли се она стварно испољава или не. С друге стране, сви сиромашни људи нису физички агресивни према сопственој деци, иако доживљавају мање или више стресне ситуације свакодневно живећи у материјалној оскудици.

Ипак, само сиромаштво се не може узети као одлучујући фактор у физичком злостављању деце. Стресна стања сиромаштва не представљају узрок злостављања ни у ситуацијама када систематско малтретирање траје низ година, а трпе га најчешће жене и деца од мужа, односно оца породице. Међутим, оно што је важно, без обзира на ниво насиља или род насиљника, то је да сиромаштво не објашњава зашто су баш деца мете злостављања. Највероватније објашњење лежи у томе што су деца слаба и немоћна да се свете. Многи видови насиља према деци имају друштвени легитимитет јер држава споро или уопште не реагује на њих чак и када су законом санкционисани. Деца се још увек сматрају власништвом родитеља, који физичко насиље користе као начин кажњавања и дисциплиновања детета. Зато везе између физичког злостављања деце и сиромаштва породице нису тако видљиве и јасне, а њихово објашњење мора бити у оквиру ширег социјалног контекста.

2. Рат

У литератури се наводи да абнормални економски поремећаји настају током економских криза, несташице, поплава, ратова и револуција. Рат, као најснажнији облик друштвеног поремећаја, постиже своје циљеве тако што се током периода рата прекида стабилност породичног живота, разара економска основа друштва и усмерава у ратне сврхе, престаје уобичајена васпитна функција породице, утицај цркве, и уопште све делатности друштва и државе.³⁰

³⁰ М. Елиот, оп. си., стр. 316.

Стресогени ефекат рата испољава се у томе што долази до угрожавања постојећих облика односа појединача са околнином, а његово најјаче дејство настаје у периодима прелаза из мирног у ратно, односно из ратног у мирно доба.³¹ Током ратног стања долази до парализаног или пристрасног рада полиције и органа правосуђа, тако да се стварају погодни услови за пораст криминалитета, слабљење инхибиција, бујање примитивних нагона, што све заједно утиче на привремену трансформацију обима, структуре и карактеристика криминалних понашања.³² Према Елиот, може се претпоставити да квоте криминалитета нагло опадају за време рата, првенствено због тога што су млади људи (који чине највећи број преступника) војни обvezници током трајања рата.³³

Рат је стање које личи на пљачкашки живот и током којег се потискују осећања карактеристична за мирнодопске активности и све је подређено субординираном положају војног командовања. Под таквим околностима држава очекује од сваког грађанина да се осећа као војник, војни закон постаје владајући, а мирнодопски закони престају да важе.³⁴ Према подацима који се наводе у литератури, а односе се на Први и Други светски рат, показује се да у току и после рата криминалитет расте, при чему се посебно бележи пораст војних, имовинских и кривичних дела насиља, као и малолетничке делинквенције и криминалитета жена, док опада број пријављених сексуалних деликата уз истовремени пораст тамне бројке код овог облика криминалитета.³⁵ Такође, Реклес (W. Reckless) сматра да су подаци заклоњени чињеницом да је "обичан злочин" односно домаћи злочин у ствари видљив, што даје могућност да се казни индивидуа која га је починила, док појединци који почине тешка кривична дела у рату не делују увек за себе, већ чешће под командом других. Ову појаву Реклес упоређује са криминалитетом белог оковратника, поготову у случају када службеници компаније почине неко кривично дело бавећи се одређеним пословима.³⁶

³¹ Д. Кецмановић, Социјална психијатрија са психијатријском социологијом, Сарајево, Свјетлост, 1978., стр. 185.

³² R. Gassin, Criminologie, Paris: Dalloz, 1988., с. 327., цит. у: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић, оп. сит., стр. 297.

³³ M. Елиот, loc. cit.

³⁴ R. Garofalo, op. cit., p. 39.

³⁵ W. Reckless, Criminal Behavior, New York and London, McGraw-Hill Book Company (1940), с. 253., цит. у: С. Константиновић-Вилић, В. Николић-Ристановић, loc. cit.

³⁶ Сатерленд (Sutherland) је тврдио да да рад за корпорацију не извиђава службенике одговорни за њихове службене злочине. Reckless, W. C., op. cit., p. 568.

Током рата, сматра Елиот, сексуална делинквенција девојчица показује тенденцију пораста јер су препуштене саме себи за које време су мајке најчешће ангажоване у ратној индустрији. Тако је у периоду од 1939-1944. квота делинквенције девојака, иако много нижа него квота делинквенције младића, сразмерно порасла више него квота делинквенције младића и то 82% : 51%.³⁷

Рат као једну од својих главних последица има растурање породице. То се посебно одражава на децу мушких пола која због дугог одуствовања оца од куће, или његове погибије губе свој главни објекат идентификације током детињства и младости. Тапан наводи да су током Другог светског рата у Енглеској деца чешће патила од страха и несигурности због поремећаја свог породичног живота него од стварних ваздушних напада. Учинци помањкања одговарајућег надзора, управљања и упућивања дететове социјализације током периода рата, видљиви су много касније, по окончању рата. Родитељи су били превише заокупљени ратном производњом, одласком на фронт, тежњом да се очува гола егзистенција, да би имали временена да деци поклањају пажњу и љубав.³⁸

Борбени занос остаје да влада и после рата, нарочито међу младима, који су већ осујећени делимичном изолацијом у својим породицама током ратних дејстава, што само појачава њихово непријатељско реактивно понашање. С друге стране, повратак мушких чланова породице са фронта доноси нове потешкоће у наставак породичног живота. Ратни ветерани, по повратку из ратних зона, могу показивати знаке поремећаја, који се назива пост-трауматски синдром (ПТСД). Хилиј-Јанг и сарадници (Hiley-Young, et. al., 1995) испитивали су утицај виктимизације из дечијег периода и друге факторе из доба пре рата код 177 ветерана вијетнамског рата на њихово насиљничко понашање током рата. Статистичка анализа је показала да ниједна предратна варијабла није указивала на експресију таквог насиља током рата. Међутим, учешће у ратном насиљу указало је да ће се насиље појавити и у послератном периоду према себи, брачним партнерима и другим члановима породице.³⁹

³⁷ Цит. у: М. Елиот, оп. сит., стр. 316.

³⁸ Tappan, P., op. cit., str. 242.

³⁹ Hiley-Young, B., et. al., Warzone violence in Vietnam: an examination of premilitary, military, and postmilitary factors in PTSD in patients, Journal Trauma Stress, Jan. 1995., 8 (1), 125-141.

У криминологији су се јавила мишљења о "делинквентној генерацији" или о деци која се роде током рата и за коју се сматра да постоји већа вероватноћа да ће "починити злочин него други и да ова тенденција траје од периода детињства до млађег одраслог доба". Овај утицај рата посебно се одражава на децу која су првих пет година свога живота провела у ратно доба. Велики поремећаји социјалних услова, који се тада јављају, имају иначе највећи утицај на децу узраста од 4-5 година (Wilkins, 1960). Иако ове хипотезе нису увек биле доказане каснијим статистичким анализама и истраживањима, ипак остаје закључак да се криминогени утицаји рата могу осећати још дуга година по склапању мира.

3. Индустиријализација и урбанизација

Глобална организација представља само скуп мањих заједница, унутар којих се опет може посматрати различитост поједињих делова на основу различитих критеријума. Величина заједнице представља само један од фактора овог разграничења. Густина популације и учесталост друштвених контаката има важан утицај за изучавање криминалних и делинквентних понашања у локалним заједницама.⁴⁰ Значајне демографске промене нису настале случајно, већ као последица индустиријске револуције у XIX веку и почетком XX века, када је велики број становника почeo да насељава градове и индустиријске зоне.

Урбанизација представља светски процес. У социолошкој литератури, овај процес се одређује као ширење или експлозија градова, градског утицаја и нарочито ширења градског начина живота на сеоску околнину, као и потискивање руралне средине под утицајем урбане.⁴¹

Разграничење простора на урбане и руралне средине представља почетни приступ на једном ширем, глобалном плану у изучавању криминалитета и малолетничког преступништва. Наравно, то не значи да је сам процес урбанизације штетан, већ да извесни пратећи елементи тога

---

⁴⁰ А. Тодоровић, Узроци малолетничког преступништва, Београд, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Институт друштвених наука, 1971., стр. 81. и 85.

⁴¹ Ј. Ђирић, Основе социологије насеља и социологије села, Ниш, Градина, 1980., стр. 68.

процеса, настали независно од прогресивног циља урбанизације, стварају услове за појаву различитих типова криминалитета, а посебно малолетничке делинквенције.

Градови се одликују извесним предностима у односу на руралну средину. Градске средине, као центри индустријске производње и размене, омогућавају много виши стандард живота. У градовима, у много већем степену него у сеоским срединама, стварају се нови облици културних модела, у чему делимичан улог има анонимност и разноликост разних културних садржаја, што омогућава већу слободу стваралачким мислима и делима. Исто тако, у градовима је могуће спроводити медицинска достигнућа у лечењу и спречавању болести, због чега се градски живот некада изједначава или повезује са схватањима шта то представља "цивилизација".

С правом се сматра да градски живот, сам по себи, не узрокује непосредно девијантно понашање, али да су многи услови живота у граду подесни за недозвољене форме понашања.⁴²

Стопа делинквенције и криминалитета је уопштено много нижа у руралним него у урбаним срединама. Испитивања криминалитета у Француској и Белгији су показалају сличне основне разлике у урбаним и руралним срединама (Burges, 1925). У Јапану, стопа урбаног криминалитета је била виша од стопе руралног криминалитета, а основни пораст стопе криминалитета је посебно значајан у највећим градовима (UNESCO, 1956). У Индији, по једном званичном извештају, утврђено је да се малолетнички криминалитет, у једном сталном облику, везује за велике градове Индије и нека мања места, поготову она која су економски сиромашна (Bombay, The Children's Aid Society, 1956).

Разлике између сеоског и градског имовинског криминалитета су веће него разлике између вршења кривичних дела против личности у ове две средине. Такође, извесна делинквентна и криминална понашања учињена у руралној средини некада се не пријављују, док, с друге стране, постоји већа могућност да се изврши злочин у градској у поређењу са сеоском средином. Током 1966. према званичним статистикама у САД, стопа провалних крађа била је два и по пута већа у урбаним срединама него у руралним, разбојништва више од три пута и крађа више од десет пута. С друге стране, злочини као што су убиства,

⁴² M. Clinard, Sociology of Deviant Behavior, New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc. 1968., p. 88.

која су релативно ређа у поређењу са имовинским деликтима, су скоро подједнако заступљена, са нешто вишом стопом у градском подручју, где је стопа 6.0 у поређењу са стопом 4.7 у сеоској средини.⁴³

Из доступних података о кретању малолетничке делинквенције у грађским подручјима, уочава се да локалне промене у односу на дечије понашање, откривају разлике у стопи делинквенције, одражавајући различитост друштвених вредности, норми и ставова којима су деца изложена. У неким деловима града, схватања становништва су таква да се не одобрава и уједно санкционише делинквенција, што остварује довољно "широк и динамички утицај" на контролисање делинквентних каријера међу прилично великим бројем дечака и младих особа уопште. У таквим заједницама, многа деца се сусрећу са меродавним системом вредности који обезбеђује већину друштвених форми у смислу којих ће бити организовани њихови животи. Међутим, у тој истој заједници, постоје конфлктне могућности, по којима делинквентна каријера и злочин представљају алтернативу, која се често оствари, зато што примамљујуће делује на децу, јер омогућава брз економски добитак, престиж, дружење са особама чије поштовање и одобравање су од виталног значаја за дететову сигурност и за достизање задовољавајућег статуса. У случајевима где се делинквенција младих одвија у групи, не значи да млада делинквентна особа, с њене тачке гледишта, представља дезорганизовану, болесну или антисоцијалну особу, већ малолетни делинквент себе сматра неким ко поступа високо организовано и прилагођено сопственим нормама понашања.⁴⁴

Статистике којима је евидентирана доступност оружја у великим градовима САД потврђују пораст обима деликате насиља међу младима. Истраживачи су утврдили да се у Чикагу, између 1965. и 1990. повећао обим убиства учињених од стране гангова. Ову појаву криминологози су повезали са већом доступношћу ватреног оружја младима. Током 1990. спроведено је истраживање међу младима у градовима и метрополама Средњег Запада САД и утврђено да је 55% њих учество-

---

⁴³ M. Clinard, op. cit., p. 99-101.

⁴⁴ C.R. Shaw, H.D. McKay, An ecological approach to juvenile delinquency, Readings in Criminology and Penology, (ed. by David Dressler), 2. ed. New York, Columbia University Press, 1972., p. 315.

вало у насиљничком понашању током године (National Commission on Children, 1993).⁴⁵

Процес урбанизације и индустријализације је неопходан услов економског развоја и напретка, али се уједно стварају услови у којима се може јавити криминалитет.⁴⁶ Делинквентно понашање је "уско повезано са извесним ситуацијама које настају у процесу развоја градова". Урбano "попуштање" на разним нивоима појединца и заједнице је физичка чињеница, која се најбоље огледа у смислу услова и особина који владају у суседству, кућама, на улици.⁴⁷ Отуда у криминологији постоји тврђња да су непосредни узроци криминалитета и других девијантних понашања, садржани у извесним појавама и процесима, попут нерешених социјалних питања, слабљења породичних веза, отежане адаптације и сл., неминовни пратиоци процеса урбанизације и индустријализације.

Закључак

Према криминолошком објашњењу узрочности криминалитет и други облици девијантних понашања, као посебне друштвене појаве, имају своје корене, узроке, своју генезу и испољавају свој утицај у различитим сферама живота. Анализа општих услова или корена криминалитета обухвата испитивање економских и друштвено политичких услова функционисања и опстанка људске заједнице. Сваки тип криминалитета, као и деликти насиља, не представљају само израз индивидуалне манифестије свога извршиоца који дела као потпуно одвојен субјект независан од других субјективних и објективних околности. Особине личности сваког делинквента обликују се и мењају у условима друштвеног живота и културног миљеа који га окружује.

Објашњење криминалитета насиља искључиво узроцима који произишу из класне подељености друштва, која онемогућава задовољење стварних потреба већине становништва, оповргнуто је подацима да учиниоци овог типа криминалитета често потичу из богатијих друштвених група.

⁴⁵ J. C. Howell, B. Krisberg, M. Jones, Trends in Juvenile Crime and Youth Violence, Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders, (editors James C. Howell, Barry Krisberg, J. David Hawkins, John J. Wilson), London, New Delhi, SAGE Publications, 1995., p. 8-9.

⁴⁶ R. R. Korné, L.W. McCorkle, Criminology and Penology, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1959., p. 287-288.

⁴⁷ Н. Екермен, Психодинамика породичног живота, Титоград, Графички завод, 1966., стр. 41.

вених слојева. Истраживање узрочности криминалитета насиља на макро нивоу стога треба да обухвати анализу деловања већих система, као што су: економски, који у себи обједињује економске кризе и депресије, незапосленост, богатство и сиромаштво, затим политички, социјални и културни систем који непосредно утичу на стварање различитих сукоба унутар друштвених група. Они се опет, са своје стране, непосредно одражавају кроз сукобе у породици и стварање деградираних породичних система, стамбене кризе, почетак алкохолизма међу члановима породице, проституцију, вандализам и друге облике социјално патолошких појава.

Криминалитет насиља јавља се у све већем обиму у савременом свету. Решавање сукоба ратовима, на глобалном нивоу, подстиче ратну атмосферу преко мас медија, што на извесну групу делује попут "окидача" за испољавање агресивног понашања према другима. Често је циљ стицање материјалних привилегија и њихово гомилање, а некада мотив користољубља уопште не постоји, већ су поводи у претходним претњама, подстицањима, условљавањима припадањем групи, што све заједно кулминира кроз насиљнички акт. Жртве су често чланови породице или друга позната лица. Немоћ друштва да искорени макро факторе насиљничког криминалитета може се ублажити спознајом да би прописивање додатних посебних кривичних дела могло да утиче на смањење обима неких облика овог типа криминалитета. Кривични закон Републике Србије прописује кривично дело насиље у породици. С обзиром на кратак временски период од инкорпорирања овог кривичног дела у Кривични закон немогуће је утврдити тачан обим извршених и пресуђених дела. Тек ће резултати будућих криминолошких истраживања моћи да укажу на значај инкриминисања различитих облика деликате насиља, чиме ће повратним дејством моћи да се утиче на умањење деловања криминогених фактора на макро нивоу.

Prof. Dr. Miomira Kostić, LLD
Assistant Professor

THE CRIMINOGENOUS IMPACT OF MACRO-SOCIAL FACTORS ON VIOLENT CRIME

Summary

In the article the author elaborates on the causes of crime considered from the viewpoint of macro-social factors, such as economy, economic system and development, war and war conditions, urbanization and industrialization, which may be causes of violent crime. Poverty and wealth are most frequently related to property crime, which can sometimes include not only acts of extreme violence (such as robbery) but also domestic violence. However, the frequency of criminal offences against persons tends to be higher in good times than in bad times. A result of the criminogenous impact of war is an increased rate of juvenile delinquency and domestic violence. Due to urbanization and industrialization, family relations become weaker, resulting in adaptation difficulties, frustration and aggression.

Key words: <i>Violent Crime, Poverty, Wealth, Industrialization, Urbanization.</i>
